

Тетяна ЗАПОРОЖЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0835-2348

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної та початкової освіти

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

(Чернігів, Україна) zaporozhtp@gmail.com

Альона ГОРБИК,

orcid.org/0009-0005-2234-8395

студентка I курсу магістратури факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтва

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

(Чернігів, Україна) alenagorbik116@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ КООПЕРАТИВНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто особливості кооперативного навчання молодших школярів в контексті змісту освіти в Новій українській школі. Досліджено поняття «кооперативне навчання», виокремлено типи навчання (формальне, неформальне та групове), описані принципи кооперативного навчання. Також увага була з акцентована на технології кооперативного навчання, її особливостях та інтерактивних методах, таких як: «робота в парах»; «ротаційні (змінювані) трійки»; «карусель»; «робота в малих групах». Актуальність теми зумовлена стрімкими змінами в сучасній освіті, яка зорієнтована на гармонійний розвиток особистості. Висвітлено та теоретично обґрунтовано принципи, які є важливими в організації кооперативного навчання. У результаті наукових пошуків встановлено, що особливу увагу в кооперативному навчанні варто приділити колективній (кооперативній) формі організації навчальної діяльності учнів. У статті систему методів інтерактивного навчання вчені розглядають у рамках інтерактивної технології навчання, в якій, залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів. **Метою статті** є дослідження особливостей кооперативного навчання в цілому та характеристика інтерактивних методів технології кооперативного навчання в початковій школі, опис особливостей кооперативного навчання в цілому та характеристика окремих інтерактивних методів технології кооперативного навчання. **Методологія.** Основний метод дослідження – проблемно-пошуковий (аналіз, синтез, узагальнення, вивчення методичної літератури з питання кооперативного навчання в НУШ). **Висновки.** Кооперативне навчання є груповою формою діяльності учнів, має низку ознак і особливостей. Організація такого навчання в початковій школі дозволяє створити умови для співпраці учнів зі своїми ровесниками, сприяє досягненню учнями кращих результатів у навчанні. Кооперативне навчання структурується з використанням основних компонентів цього виду навчальної діяльності.

Ключові слова: нова українська школа, кооперативне навчання, інтерактивний метод, технологія, початкова школа.

Tatiana ZAPOROZHCHENKO,

orcid.org/0000-0002-0835-2348

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Preschool and Primary Education

T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

(Ukraine, Chernihiv) zaporozhtp@gmail.com

Alyona HORBYK,

orcid.org/0009-0005-2234-8395

1st year Masters Student at the Faculty of Preschool, Primary Education and Arts

T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

(Ukraine, Chernihiv) alenagorbik116@gmail.com

PECULIARITIES OF COOPERATIVE LEARNING OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

The article deals with the peculiarities of cooperative learning of primary schoolchildren in the context of the content of education in the New Ukrainian School. The concept of «cooperative learning» is studied, types of learning (formal,

non-formal and group) are distinguished, and the principles of cooperative learning are described. Attention was also focused on the technology of cooperative learning, its features and interactive methods, such as: «work in pairs»; «rotating (interchangeable) threes»; «carousel»; «work in small groups». The relevance of the topic is due to the rapid changes in modern education, which is focused on the harmonious development of the individual. The principles that are important in the organisation of cooperative learning are highlighted and theoretically substantiated. As a result of scientific research, it has been established that special attention in cooperative learning should be paid to the collective (cooperative) form of organising students' learning activities. In the article, scientists consider the system of interactive learning methods within the framework of interactive learning technology, in which, depending on the purpose of the lesson and the forms of organisation of students' learning activities, the interactive methods are used. **The purpose of the article** is to study the peculiarities of cooperative learning in general and to characterise the interactive methods of cooperative learning technology in primary school, to describe the peculiarities of cooperative learning in general and to characterise individual interactive methods of cooperative learning technology. **Methodology.** The main method of the study is problem-search (analysis, synthesis, generalisation, study of methodological literature on the issue of cooperative learning in the NUS). **Conclusions.** Co-operative learning is a group form of pupils' activity, has a number of features and characteristics. The organisation of such learning in primary school allows to create conditions for pupils' cooperation with their peers, promotes pupils' achievement of better results in learning. Cooperative learning is structured using the main components of this type of learning activity.

Key words: new Ukrainian school, cooperative learning, interactive method, technology, primary school.

Постановка проблеми. Основними завданнями НУШ є виховання гармонійно розвиненої особистості. Різномісний розвиток школяра/школярки передбачає формування ключових компетентностей, серед яких уміння критично й системно мислити, працювати в команді, здатність логічно обґрунтувати свою позицію та ін. Усе це потребує знань, зокрема з технологій кооперативного навчання, чим і визначається актуальність проблеми.

Аналіз досліджень. У статті розглянуто особливості кооперативного навчання молодших школярів, визначено його типи, принципи. Також окреслено деякі інтерактивні методи кооперативного навчання в початковій школі. Питання групової діяльності, кооперативної взаємодії та спільної діяльності досліджувалися зарубіжними психологами: А. Маслоу, К. Рудестам, В. Оконь та ін. О. Пометун та Л. Пироженко групове навчання розглядають як одну з інтерактивних технологій. Кооперативні способи у груповій взаємодії досліджували: А. Біляєва, Ю. Бондар, А. Вербицький, В. Дяченко, С. Ковальова, В. Сидоренко, О. Сорока, Т. Тесленко та ін. (Горват, Кузьма-Качур, 2021: 155).

Мета статті – дослідити особливості кооперативного навчання в цілому та охарактеризувати інтерактивні методи технології кооперативного навчання в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Для сучасного освітнього простору характерним є використання інтерактивних методів навчання, а кооперативне навчання і є однією з його технологій (Мотовилець, 2021). У сучасній педагогічній літературі існує велика кількість визначень кооперативного навчання, які схожі між собою за змістом. Часто поняття «кооперація» ототожнюють із поняттям *співпраця*, але це різні поняття (Кочубей, 2021).

В Словнику синонімів української мови поняття «кооперація» подається як особлива форма організації праці, за якої різні люди, колективи та ін. разом беруть участь у тому самому чи кількох пов'язаних між собою процесах (Словник синонімів української мови, 2001: 656).

Підґрунтям для виникнення кооперативної навчальної діяльності стала белл-ланкастерська система організації взаємного навчання, що набула поширення в кінці XVIII – на початку XIX століття в Англії та Індії. Її розробниками були пастор-педагог А. Белл і вчитель Дж. Ланкастер (Сидоренко, 2014).

Існують багато різних визначень поняття «кооперативне навчання». За одним із них *кооперативним навчанням* називається такий варіант його організації, за якого учні працюють у невеликих групах, щоб забезпечити найбільш ефективний навчальний процес для себе і своїх товаришів (Інтерактивні технології кооперативного навчання).

За іншим, *кооперативне навчання* – це технологія навчання в невеликих групах, що передбачає створення можливості для обговорення проблеми, доведення, аргументування власного погляду (Дяків, 2019).

В організації кооперативного навчання важливими є такі принципи як:

- цілеспрямованість (коли кожен член групи активно та результативно працює на досягнення цілі, яка поставлена перед групою);
- відповідальність (коли кожен член групи усвідомлює, що він має нести відповідальність за виконання завдання ефективно та продуктивно, і робить вагомий внесок);
- диференційованість (коли групу формують учні різного рівня знань, з різними інтересами, здібностями, талантами тощо);

– взаємозалежність (коли члени групи тісно співпрацюють один з одним, намагаються допомогти чи порадити для реалізації поставленого завдання і розуміють, що вони можуть досягти своїх цілей лише тоді, якщо інші члени групи також досягнуть своїх цілей);

– соціалізація (коли кожен члени групи розвиває вміння слухати інших членів групи, поважати думку співбесідника) (Деркач, 2016).

Інші науковці виділяють лише чотири принципи кооперативного навчання:

- позитивна взаємозалежність;
- індивідуальна відповідальність;
- соціальні навички;
- групова обробка результатів (Кочубей, 2021).

Розглянемо ці принципи більш детально:

Позитивна взаємозалежність: кожен член групи має усвідомлювати важливість злагодженої взаємодії заради досягнення спільної мети, успіху всієї групи.

Особиста відповідальність: оскільки від рівня навчальних досягнень кожного члена групи залежить загальний результат, усі учні докладають зусиль для кращого опанування навчального матеріалу.

Розвинені соціальні навички: навички продуктивної взаємодії сприяють ефективній роботі групи, допомагають у спілкуванні, налагодженні довірчих стосунків, запобіганні конфліктам, прийнятті рішення.

Уміння співпрацювати в групі: для досягнення мети члени групи мають зосереджуватися на спільних зусиллях і шукати шляхи вдосконалення процесу співпраці (Дяків, 2019).

Аналізуючи типи кооперативного навчання, Д. Джонсон і Р. Джонсон виділили три основні типи кооперативного навчання: *формальне*, *неформальне* та *групове*. Застосування яких залежить від мети та етапу уроку (Кочубей, 2021).

Формальне кооперативне навчання

Цей тип кооперативного навчання триває від одного до кількох тижнів, спрямоване на досягнення спільної мети або на виконання конкретного завдання. Учитель може використовувати на будь-якому предметі. При формальному кооперативному навчанні групи формуються з 3–5 учнів. Формальне навчання структурується та контролюється вчителем (Кочубей, 2021).

Неформальне кооперативне навчання

Неформальне кооперативне навчання передбачає групове навчання з пасивним навчанням, привертаючи увагу до матеріалу за допомогою невеликих груп протягом уроку або шляхом обговорення в кінці уроку, і, як правило, включає групи з двох

осіб. Ці групи часто носять тимчасовий характер і можуть змінюватися від уроку до уроку. Зазвичай обговорення включають чотири компоненти, які включають формулювання відповіді на запитання вчителя, обмін відповідями на запитання з партнером, вислуховування відповідей партнера на те саме питання та створення нової гарно сформульованої відповіді. (Кочубей, 2021).

Групове кооперативне навчання

У груповому кооперативному навчанні групи однолітків збираються разом протягом тривалого часу, щоб розвивати та сприяти оволодінню знаннями один одного регулярно обговорюючи матеріал, заохочуючи один одного та підтримуючи академічний та особистий успіх учасників групи. Таке навчання є ефективним для вивчення складних предметів протягом начального року чи семестру та встановлює турботливі, підтримуючі стосунки з однолітками (Кочубей, 2021).

Оскільки кооперативне навчання широко застосовується у сфері освіти, саме тому воно стало перспективним завдяки багатьом причинам: кооперативне навчання допомагає вчителям працювати у класі з великою кількістю учнів, академічні досягнення значно покращуються та удосконалюється соціальний розвиток всіх учнів, котрий в свою чергу вимагає розумового, емоційного, духовного та фізичного залучення тих, хто навчається, сприяє не лише глибшому розумінню навчального матеріалу, і, найважливіше, розвитку мислення та мовлення (Ворон, 2006).

Можна виокремити низку конкретних переваг кооперативного навчання:

– підвищує навчальну успішність завдяки тому, що учні мають змогу обговорювати інформацію, обмінюватися знаннями, допомагати один одному та співпрацювати у вирішенні навчальних проблем;

– стимулює пізнавальну активність і підвищує мотивацію учіння;

– забезпечує більшу міцність засвоєння знань, оскільки учні навчають один одного, поглиблюють власне розуміння навчального матеріалу і краще його запам'ятовують;

– сприяє емоційному розвитку учнів і формуванню важливих соціальних умінь і якостей, таких як комунікативна компетентність, робота в команді, критичне мислення, лідерство, вирішення конфліктів, децентрація та емпатія;

– допомагає створити більш справедливе та інклюзивне навчальне середовище, надаючи можливість учням з різними здібностями і пізнавальними стилями брати участь у спільній пізнавальній діяльності, підтримувати один одного і використовувати власні сильні сторони;

– сприяє вихованню учнів як активних і відповідальних громадян демократичного суспільства – працюючи спільно над вирішенням проблем і прийняттям рішень, вони засвоюють такі важливі демократичні цінності, як співпраця, компроміс, громадянська активність (Галузьяк, Макодай, 2023).

Особливу увагу в кооперативному навчанні варто приділити *колективній (кооперативній) формі організації навчальної діяльності учнів*, яка розглядається як форма організації навчання у малих групах учнів, об'єднаних спільною навчальною метою. За такої організації вчитель керує роботою кожного учня опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи.

Кооперативне навчання відкриває для учнів можливість співпраці зі своїми ровесниками, дає змогу реалізовувати природне прагнення кожної людини до спілкування, сприяє досягненню учнями високих результатів засвоєння знань та формування вмінь. Така модель легко й ефективно поєднується з традиційними формами й методами навчання і може застосовуватись на різних етапах навчання (Інтерактивні технології кооперативного навчання).

Основними ознаками кооперативної групової роботи є:

- поділ класу на групи для досягнення конкретного навчального результату;
- склад групи не може бути постійним протягом тривалого часу – він змінюється залежно від змісту й характеру навчальних завдань, що необхідно виконати;
- кожна група розв'язує певну проблему, визначену завданням;
- завдання в групі виконується таким способом, щоб можна було врахувати й оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи та групи в цілому (Інтерактивні технології кооперативного навчання).

Завдання, виконання яких ґрунтується на залученні дітей до кооперативних форм діяльності, передбачають відповідальність за знання і навчальні досягнення одне одного, надання одне одному можливості навчитися певних речей (Дяків, 2019).

Технологія кооперативного навчання має відповідне нормативне, організаційне і навчально-методичне забезпечення, зокрема комплекс методів, прийомів і засобів навчання, об'єднаних логікою її структури, що здатні забезпечити діяльнісний результат освіти. Серед основних загальних якостей технології кооперативного навчання

слід виокремити її структурованість, що характеризується наявністю певної внутрішньої організації навчання (цільова орієнтація, зміст), системоутворювальних зв'язків між компонентами (концептуальні основи, філософське підґрунтя, методи, принципи) і процесуальність, що включає методичні особливості використання технології на уроках (Сидоренко, 2014).

Слід зауважити, що просте об'єднання дітей у навчальні групи не означає кооперативного навчання. Хибною є також думка про технологію кооперативного навчання як організацію єдиного навчального простору (класну кімнату), часу і мети виконання завдань (Сидоренко, 2014).

Доцільно також розглянути інтерактивні методи в межах кооперативної технології навчання.

За визначенням О. Пометун *«інтерактивні методи»* – це посилене педагогічне взаємодія, взаємовплив учасників педагогічного процесу через призму власної індивідуальності, особистого досвіду життєдіяльності» (Пометун, 2007: 38).

Систему методів інтерактивного навчання вчені розглядають у рамках інтерактивної технології навчання, в якій, залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів, виділяють чотири підвиди:

– *Інтерактивна технологія кооперативного навчання* – характеризується парною та груповою роботою учнів:

- «робота в парах»;
- «карусель»;
- «ротаційні трійки»;
- «робота в малих групах»;
- «два – чотири – всі разом».

– *Інтерактивна технологія колективно-групового навчання* – полягає в одночасній фронтальній роботі всіх учнів класу:

- «обговорення проблеми в загальному колі»;
- «незакінчене речення»;
- «мікрофон».

– *Технологія ситуативного моделювання* – передбачає побудову навчального процесу з активним введенням учнів у гру:

- «симуляції або імітаційні ігри»;
- «розігрування ситуацій за ролями»;
- «прогривання сценки»;
- «рольова гра»;
- «драматизація»).

– *Технологія опрацювання дискусійних питань* – характеризується використанням публічного обговорення певного суперечливого питання:

- «займи позицію»;
- «неперервна шкала думок»;
- «метод ПРЕС» (Пометун, 2004: 33–80).

Розглянемо більш детально методи інтерактивної технології кооперативного навчання:

Робота в парах

Робота в парах є різновидом роботи в малих групах. Ця форма роботи дозволяє учням набути навичок співробітництва, оволодіти вміннями висловлюватися та активно слухати.

Учні організують свою роботу так:

- 1) читають завдання та інформацію до його виконання;
- 2) визначають, хто говоритиме першим;
- 3) висловлюють свої думки, погляди на проблему по черзі;
- 4) мають виробити спільну думку;
- 5) визначають, хто доклатиме про результати роботи всьому класу, та готуються до цього (Розвиток творчих здібностей молодших школярів із використанням інтерактивних методів навчання).

Ротаційні (змінювані) трійки

Цей метод трохи складніший: всі трійки класу отримують одне й те ж завдання, а після обговорення один член трійки йде в наступну, один в попередню і ознайомлює членів новостворених трійок з набутком своєї (Розвиток творчих здібностей молодших школярів із використанням інтерактивних методів навчання).

Карусель

Учні розсаджуються в два кола – внутрішнє і зовнішнє. Внутрішнє коло нерухоме, зовнішнє рухається. Можливі два варіанти використання методу – для дискусії (відбуваються «попарні суперечки» кожного з кожним, причому кожен учасник внутрішнього кола має власні, неповто-

рювані докази), чи для обміну інформацією (учні із зовнішнього кола, рухаючись, збирають дані).

Робота в малих групах

Найсуттєвішим тут є розподіл ролей: «спікер» – керівник групи (слідкує за регламентом під час обговорення, зачитує завдання, визначає доповідача, заохочує групу до роботи), «секретар» (веде записи результатів роботи, допомагає при підведенні підсумків та їх виголошенні), «посередник» (стежить за часом, заохочує групу до роботи), «доповідач» (чітко висловлює думку групи, доповідає про результати роботи групи). Можливим є виділення експертної групи з сильніших учнів. Вони працюють самостійно, а при оголошенні результатів рецензують та доповнюють інформацію (Розвиток творчих здібностей молодших школярів із використанням інтерактивних методів навчання).

Висновки. Кооперативне навчання є груповою формою діяльності учнів, має низку ознак і особливостей. Кооперативне навчання структурується з використанням основних компонентів цього виду навчальної діяльності. Організація такого навчання в початковій школі дозволяє створити умови для співпраці учнів зі своїми ровесниками, сприяє досягненню учнями кращих результатів у навчанні.

Подальше дослідження теми кооперативного навчання молодших школярів потребує з'ясування ефективних методів і прийомів цієї роботи в умовах НУШ, доцільності тих чи інших засобів даної технології на певних етапах уроків в початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ворон А. Методична робота в умовах кооперативного навчання. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1501/> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Галузяк В., Макодай О. Розвиток кооперативного навчання в США. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. Вип. 76. 2023. С. 51–64. URL: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/article/view/723/114> (дата звернення: 10.04.2024).
3. Горват М. В., Кузьма-Качур М. І. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування кооперативних технологій навчання. *Актуальні проблеми, досягнення та перспективи науки і освіти* : матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції, 3–5 травня 2021 р., Афіни. С. 155–157.
4. Деркач С. П. Кооперативне навчання. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/6107> (дата звернення: 27.03.2024).
5. Дяків О., Чайківська О., Ільчишин У., Флюнт О., Огар О., Петрюк О., Тришневська О. Кооперативне навчання: колективна відповідальність – індивідуальна звітність. Особливості використання методів кооперативного навчання у шкільній практиці. *Учитель початкової школи*. 2019. № 2. С. 17–18. URL: https://upsh.com.ua/files/2019-2/UPSh_2019-2_p17.pdf (дата звернення: 15.04.2024).
6. Інтерактивні технології кооперативного навчання. URL: <https://naurok.com.ua/interaktivni-tehnologii-kooperativnogo-navchannya-84922.html> (дата звернення: 30.03.2024).
7. Кочубей Ю. М. Організація кооперативного навчання молодших школярів. URL: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/8941 (дата звернення: 10.04.2024).
8. Мотовилець А. О. Організація кооперативного навчання в умовах цілісного освітнього інклюзивного процесу. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3614/educ_2022_166.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 04.04.2024).
9. Пометун О. І. Інтерактивні методики та система навчання. Київ : Шкільний світ, 2007. 112 с.

10. Розвиток творчих здібностей молодших школярів із використанням інтерактивних методів навчання. URL: <https://naurok.com.ua/rozvitok-tvorchih-zdibnosstey-molodshih-shkolyariv-iz-vikoristannyam-interaktivnih-meodiv-navchannya-398633.html> (дата звернення: 02.05.2024).
11. Сидоренко В. В. Лінгводидактична технологія кооперативного навчання: ретроспективний аналіз. *Українська мова і література в школі: науково-методичний журнал*. 2014. № 7. С. 19–26. URL: <https://core.ac.uk/reader/32310050> (дата звернення: 25.03.2024).
12. Словник синонімів української мови: в 2 т. / за ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 2. С. 656.
13. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник. / за ред.: О. І. Пометун. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.

REFERENCES

1. Voron A. Metodychna robota v umovakh kooperatyvnoho navchannia [Methodological work in the context of cooperative learning]. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1501/> (data zvernennia: 10.04.2024) [in Ukrainian].
2. Haluziak V., Makodai O. (2023) Rozvytok kooperatyvnoho navchannia v SShA. [Development of cooperative learning in the USA] *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: pedahohika i psykholohiia – Scientific Notes of Vinnitsa Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University. Series: Pedagogy and Psychology*, 76. S. 51–64. [in Ukrainian].
3. Horvat M. V., Kuzma-Kachur M. I. (2021) Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do zastosuvannia kooperatyvnykh tekhnolohii navchannia. [Professional training of future primary school teachers in the use of cooperative learning technologies] *Aktualni problemy, dosiahnennia ta perspektyvy nauky i osvity : materialy XII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 3–5 travnia 2021 r., Afiny*. S. 155–157 [in Ukrainian].
4. Derkach S. P. Kooperatyvne navchannia. [Cooperative learning]. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/6107> (data zvernennia: 27.03.2024) [in Ukrainian].
5. Diakiv O., Chaikivska O., Ilchyshyn U., Fliunt O., Ohar O., Petriuk O., Tryshnevska O. (2019) Kooperatyvne navchannia: kolektyvna vidpovidalnist – individualna zvitnist. Osoblyvosti vykorystannia metodiv kooperatyvnoho navchannia u shkilnii praktytsi. [Cooperative learning: collective responsibility - individual accountability. Peculiarities of using cooperative learning methods in school practice] *Uchytel pochatkovoї shkoly – Primary school teacher*. № 2. S. 17–18. URL: https://upsh.com.ua/files/2019-2/UPSh_2019-2_p17.pdf (data zvernennia: 15.04.2024) [in Ukrainian].
6. Interaktyvni tekhnolohii kooperatyvnoho navchannia. [Interactive technologies of cooperative learning]. URL: <https://naurok.com.ua/interaktivni-tehnologi-kooperativnogo-navchannya-84922.html> (data zvernennia: 30.03.2024) [in Ukrainian].
7. Kochubei Yu. M. Orhanizatsiia kooperatyvnoho navchannia molodshykh shkolyariv. [Organizing cooperative learning for junior schoolchildren]. URL: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/8941 (data zvernennia: 10/04/2024) [in Ukrainian].
8. Motovylets A. O. Orhanizatsiia kooperatyvnoho navchannia v umovakh tsilisnoho osvitnoho inkluzyvnoho protsesu. [Organisation of cooperative learning in the context of a holistic inclusive educational process]. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3614/educ_2022_166.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data zvernennia: 04.04.2024) [in Ukrainian].
9. Pomետun O. I. (2007) Interaktyvni metodyky ta systema navchannia. [Interactive methods and learning system]. Kyiv : Shkilnyi svit. 112 s. [in Ukrainian].
10. Rozvytok tvorchykh zdibnosstey molodshykh shkolyariv iz vykorystanniam interaktyvnykh metodiv navchannia. [Development of creative abilities of junior schoolchildren using interactive teaching methods]. URL: <https://naurok.com.ua/rozvitok-tvorchih-zdibnosstey-molodshih-shkolyariv-iz-vikoristannyam-interaktivnih-meodiv-navchannya-398633.html> (data zvernennia: 02.05.2024) [in Ukrainian].
11. Sydorenko V. V. (2014) Lihvodydaktychna tekhnolohiia kooperatyvnoho navchannia: retrospektyvnyi analiz. [Linguodidactic technology of cooperative learning: a retrospective analysis]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school: naukovo-metodychnyi zhurnal*. 7. S. 19–26. URL: <https://core.ac.uk/reader/32310050> (data zvernennia: 25.03.2024) [in Ukrainian].
12. Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy: v 2 t. (2001) [Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language: in 2 v.] / za red. A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk ta in. Kyiv: Naukova dumka. T. 2. S. 656 [in Ukrainian].
13. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia (2004) [A modern lesson. Interactive learning technologies] : naukovo-metodychnyi posibnyk. / za red.: O. I. Pomետun. Kyiv : A.S.K. 192 s. [in Ukrainian].